

Bošnjačka vjerska inteligencija u društveno-političkom životu pod austrougarskom upravom

Edin Veladžić

Ministarstvo civilnih poslova BiH, Sarajevo

Sažetak

Rad govori o društveno-političkom angažmanu bošnjačke vjerske inteligencije u austrougarskom razdoblju. Istraživanja pokazuju da je ta inteligencija često imala ključnu riječ po svim važnijim političkim, društvenim i kulturnim pitanjima tog vremena. U prvim dvjema decenijama okupacione uprave predstavnici vjerske inteligencije gotovo da su bili jedini reprezentanti bošnjačkog naroda. Tek početkom XX stoljeća, kada se počeo formirati sloj svjetovne inteligencije od Bošnjaka školovanih na evropskim univerzitetima, uloga vjerske inteligencije u javnom životu počinje slabiti, a njihovi predstavnici bivaju postepeno potiskivani.

Ključne riječi: Bošnjaci, vjerska inteligencija, austrougarska uprava, muslimani.

POČECI MODERNOG ORGANIZIRANJA, djelovanja i uključivanja Bošnjaka u savremene političke tokove veže se za austrougarsko razdoblje. Participiranje u organima (nemuslimanske) uprave,

opoziciona djelatnost, formiranje prvih političkih stranaka, izbori i učešće u radu prvog bh. sabora predstavljaju glavne elemente političkog života s kojima su se Bošnjaci po prvi put u svojoj povijesti suočavali. Prostor za samostalnu političku, društvenu i kulturnu djelatnost u prvoj deceniji okupacije sveden je na minimum. Jednim manjim dijelom postojao je na prosvjetnom planu, ali tek na razini osnovnog vjerskog obrazovanja. Sve druge segmente života, pa tako i one iz vjerskog domena, austrougarske vlasti stavile su pod punu kontrolu i ništa se nije moglo uraditi bez njena znanja i dopuštenja.¹

Odnos nove uprave prema bh. društvu svodio se na odnos prema trima konfesionalnim zajednicama. Unutar konfesionalnih zajednica postepeno se razvijala politička samosvijest na jedan specifičan i odvojen način kod svakog naroda, a što se najbolje ogleda kroza stvaranje nacionalnih identiteta i preko djelatnosti prvih političkih stranaka. Iz takvog stava okupacionog režima proistekla je potreba reguliranja odnosa s vjerskim zajednicama, odnosno njegova približavanja vjerskim predstavnicima i vjerskoj inteligenciji.²

Neskriveni cilj Monarhije bio je ostvarivanja potpune kontrole nad trima najbrojnijim vjerskim zajednicama i prilagođavanje njihovih organizacija potrebama uprave. Takav cilj uvjetovan je ustanovljavanjem zasebnih hijerarhija na razini Bosne i Hercegovine. Zato je jedan od prioriteta zadatka nove vlasti bio odvajanje Bošnjaka od njihova vjerskog centra u Istanbulu. Taj politički koncept konačno je zaokružen formiranjem samostalne Islamske zajednice 1882. godine.

Kada se govori o političkom aktivizmu vjerske inteligencije pod austrougarskom upravom, potrebno je imati na umu da je on bio uvjetovan relativno ograničenom slobodom djelovanja. U prvoj deceniji okupacione uprave mogućnosti za neko značajnije političko djelovanje svedene su na minimum, odnosno samo na onu mjeru koja u datom trenutku nije ozbiljnije ugrožavala interese okupacionog režima. Riječ je o odnosu koji je često okarakteriziran kao saradnički, ne ulazeći pritom u stvarne razloge i motive saradnje. U javnom diskursu među vjerskom inteligencijom nije bilo značajnijih oponenata vlastima. Jednostavniji

¹ *Spomenica dvadesetipetogodišnjice Gajreta 1903–1928*, (ur. Hamza Humo), Sarajevo, 1928, str. 42–43.

² Tomislav Kraljačić, *Kálljev režim u Bosni i Hercegovini 1882–1903*, Veselin Masleša, Sarajevo 1987, *Kalajev režim*, str. 187.

izbor za one kojima se uvjeti života pod novom vlašću nisu dopadali bio je iseljavanje, prije nego da se svrstaju u protivnike režima.³ Takav odnos bio je i razumljiv, s obzirom na svježja sjećanja na loša iskustva onih koji su zauzeli sličan kurs javnog angažmana tokom okupacije. Sudbine oponenata austrougarske vlasti nisu bile nimalo podsticajne niti ohrabrujuće za bilo kakav drugačiji politički angažman osim pristanka na saradnju.⁴

Takvo stanje održalo se sve do početka pokreta za vjersku i vakufsko-mearifsku autonomiju krajem XIX st. Do pokreta najčešći oblik političkog aktivizma vjerske inteligencije predstavljalo je pisanje i upućivanje žalbi Zemaljskoj vladi zbog vjerskog preobraćanja, uzurpacije mezarja, vjerskih objekata, vakufskog zemljišta i sličnih povreda prava i osjećanja muslimana. Suštinu predstavki činilo je izražavanje nepovjerenja prema vjerskim, vakufskim i mearifskim organima koje je Vlada imenovala i razočaranost njihovom inertnošću na zaštiti muslimanskih interesa. Kasnije su ti zahtjevi prošireni na traženje prava na autonomiju islamskih institucija, sa širokom nadležnošću, čije bi rukovodioce i službenike birali sami muslimani, bez bilo kakva upliva i nadzora organa vlasti.

Veći dio Bošnjaka i uleme, pored očiglednog unapređenja rada institucija vakufa i višestrukog uvećanja vakufskih prihoda, s nepovjerenjem su se odnosili prema okupacionoj upravi. Bili su nezadovoljni poduzetim mjerama i ingerencijama u unutrašnjim pitanjima Islamske zajednice. Već pred kraj prve decenije austrougarske uprave javili su se prvi izrazi nezadovoljstva s postupcima okupacionog režima u kojima se moglo osjetiti postojanje određenih političkih motiva.⁵ U tim prvim izrazima nezadovoljstva i nagovještajima značajnijeg političkog angažmana aktivno se uključio i jedan dio uleme. Tako su prilikom upućivanja žalbe Zemaljskoj vladi od strane jedne grupe sarajevskih muslimana zbog namjere okupacionih vlasti da zatvore mezarje Čekrčnica značajan angažman imali Ahmed-ef. Svrzo, Esad-ef. Uzunić, hfz. Mehmed-ef. Jahić, Abdulah-ef. Saračević, Esad-ef. Kulović, h. Hasan-ef.

³ Opširnije u: Safet Bandžović, *Iseljavanja Bošnjaka u Tursku*, Sarajevo, 2006, str. 122–160.

⁴ Više u radu: Hamdija Kreševljaković, "Prije sud u Bosni i Hercegovini 1878. (Uz 60-u obljetnicu)", *Narodna uzdanica*, Kalendar za godinu 1938, str. 103–117.

⁵ Nusret Šehić, *Autonomni pokret Muslimana za vrijeme austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1980, str. 26–30.

Spaho, Ahmed-ef. Hasibović, Salih-ef. Šogolj i Sunulah-ef. Defterdarija. Od 19 potpisnika spomenute žalbe njih devet pripadalo je ulemanskom staležu. Zanimljivo je da su se na dostavnici vladinog povjerenika za grad Sarajevo, upućenoj 31 muslimanskom predstavniku radi prisustva sastanku, samo njih devet potpisala latinicom, dok su ostali to uradili arebicom.⁶

Omjer 22 naprema 9 u korist arapskog pisma možda i najbolje oslikava karakter pismenosti i profil obrazovanja tadašnje bošnjačke elite, koji istovremeno ukazuje i na društvene posljedice Berlinskog kongresa za ovaj narod, kako na socijalnom, ekonomskom, kulturnom, prosvjetnom, tako i na političkom planu. Dolaskom austrougarske uprave na scenu je stupio sasvim novi koncept društveno-političkih odnosa, potpuno drugačiji od onih na koje su Bošnjaci već stoljećima bili navikli. Ne samo da više nisu mogli računati na privilegije u državnoj upravi, kakve su imali pod Osmanlijama, već su morali krenuti od elementarnog opismenjavanja da bi se mogli uključiti u javni i politički život. S novom vlašću došlo je gotovo sve novo i drugačije, bar je iz perspektive bh. muslimana izgledalo tako, i trebalo je vremena, volje i znanja za adaptiranje na političke, kulturne i civilizacijske promjene.

U tom smislu posebno je važan angažman uleme koja u prvim dvjema decenijama okupacione uprave predstavlja najutjecajniji sloj kod Bošnjaka. Stoga je jasno zašto je okupaciona vlast u ilmijanskom staležu vidjela ne samo vjerskog već i političkog predstavnika Bošnjaka, kojeg je ona nastojala imati pod kontrolom. Ipak, takvo stanje nije moglo biti trajno rješenje i pitanje je bilo vremena kada će ulema otvoreno istupiti i izraziti nezadovoljstvo protiv čvrste stege i nadzora rada institucija Islamske zajednice. Taj trenutak čekao se više od dvije decenije, odnosno do 1899. godine, kada je grupa mostarskih muslimana predvođena muftijom Alijem Fehmi-ef. Džabićem pokrenula akciju za vjersku i vakufsko-mearifsku autonomiju, što je praktično predstavljalo uvod u proces modernog političkog organiziranja. Pojava pokreta rezultirala je nekoliko godina kasnije formiranjem prvih bošnjačkih političkih stranaka.⁷

⁶ Arhiv Bosne i Hercegovine (ABH), Fond Zemaljske vlade u Sarajevu (ZVS), K-45, 2/188, 1886. godina.

⁷ Više u: Mustafa Imamović, *Pravni položaj i unutrašnji politički razvitak*, Svjetlost, Sarajevo, 1976, str. 134–149. i 174–181.

Određene opozicione aktivnosti muslimana mogu se pratiti još od 1886. godine kada je grupa sarajevskih muslimana predala austrijskom caru prigovor zbog pretvaranja harema Čekrčinica u javni park. Potom su uslijedili prigovori da vlast postavlja u vakufska povjerenstva ljude koji ni znanjem ni stvarnim sposobnostima nisu mogli obavljati te dužnosti. Ovakve zamjerke nalaze se u više dopisa upućenih Zemaljskoj vladi u spomenutom periodu. U njima se tražila organizacija vakufa “prema općim načelima samouprave i bar u onolikoj mjeri, kao što je dopušteno, i ostalim vjeroispovjestima”. Zatim se tražilo raspuštanje Zemaljskog vakufskog povjerenstva i izbor od strane muslimana Ulema-medžlisa, sastavljenog od 12 lica.⁸

Vlada je odbacila ove zahtjeve, a dodatnim mjerama još više je nastojala centralizirati Islamsku zajednicu i osigurati punu kontrolu. Naredbom o organizaciji vakufa iz 1894. vlada je željela konačno dograditi sistem vakufsko-mearifске uprave koji se počeo stvarati od 1882. godine. Ovom naredbom Zemaljsko vakufsko povjerenstvo, kao i kotarska vakufska povjerenstva, od privremenih su postali stalni organi vakufske uprave. Svi su bili potčinjeni Zemaljskoj vladi, koja je nad njima vršila disciplinsku vlast.⁹

Ove mjere poduzete od strane okupacione uprave u velikoj mjeri negativno su se odrazile na samostalan razvoj i jačanje ulemanskog staleža. Sve muslimanske vjerske ustanove i ulema koja je u njima radila, ako nisu bili na budžetu vlade, finansijski su ovisili o sredstvima iz vakufskog budžeta kojeg je kontrolirala Zemaljska vlada. Zato su aktivnosti okupacione uprave na ustrojavanju vjersko-prosvjetnih institucija praćene s mnogo nepovjerenja koje je postepeno prerastalo u nezadovoljstvo i u velikoj mjeri bilo presudno za pojavu pokreta za vjersku i vakufsko-mearifsku autonomiju. Kako su u Sarajevu bila glavna sjedišta institucija Islamske zajednice, mnogi pripadnici vjerske inteligencije dobili su dobro plaćene poslove koje su nastojali očuvati dobrim odnosom s vlastima. Imajući u vidu položaje koje je zauzimala, iako je imala daleko više mogućnosti za političku akciju nego što su to

⁸ Fehim Spaho, “Pedeset godina vakufske uprave u Bosni i Hercegovini”, Narodna uzdanica, Kalendar za godinu 1933, Sarajevo, str. 74–75.

⁹ Naredba Zemaljske vlade od 10. jula 1894. godine, br. 64.438/I o vakufskoj upravi u Bosni i Hercegovini, Zbornik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu 1894. godine, str. 167–178.

imale elite u drugim gradovima, sarajevska muslimanska intelektualna elita nikada nije pokazala namjeru da pokrene širu mobilizaciju ljudi, što je bilo karakteristično za travničke i mostarske muslimanske vođe.¹⁰

Nije slučajno da se Mostar u to vrijeme pojavljuje kao inicijator i središte organiziranog opozicionog djelovanja Bošnjaka. Neposredno prije protestne akcije mostarskih Bošnjaka u povodu slučaja pokrštavanja maloljetne Fate Omanović, u njihovim redovima zapažalo se određeno političko pregrupisanje i sve je izraženije bilo rivalstvo između dviju frakcija. Na jednoj strani bili su oni koji nisu bili za zaoštavanje odnosa s okupacionom upravom i koji su smatrali da u lojalnom odnosu s vlastima postoje mogućnosti da se riješe sporna pitanja iz sfere vjersko-vakufskih odnosa. Najutjecajnija ličnost među njima bio je veletrgovac Mujaga Komadina. Na drugoj strani formirala se grupa oko mostarskog muftije Alija Fehmi-ef. Džabića, koju su sačinjavale mlađe hodže i jedna grupa mlađe muslimanske inteligencije. Iz te grupe formiralo se jezgro nepomirljivih protivnika austrougarske uprave.¹¹

Novija istraživanja pokazala su da su elementi opozicione aktivnosti Bošnjaka regionalno ograničeni i da tek potkraj stoljeća dolazi do ujedinjavanja ove akcije u kojoj je u početku Mostar imao vodeću ulogu.¹² Sarajevo se ovoj akciji kasnije pridružilo. Činjenica da pokret za vjersku i vakufsko-mearifsku autonomiju nije pokrenut iz bh. prijestolnice, gdje je bila najveća koncentracija inteligencije, već u regionalnom i na neki način za sarajevsku muslimansku elitu suparničkom centru – Mostaru, dodatno potvrđuje tezu da se lokalni događaji ne mogu uvijek tumačiti kao dio većih i snažnijih društvenih kretanja koji dolaze iz centra.

Upravo kroz takvo sagledavanje opozicione bošnjačke aktivnosti skraja XIX st. moguće je na ispravan način razumjeti značaj i ulogu pojedinih predstavnika uleme u unutrašnjosti. Primjer mostarskog

¹⁰ Robert J. Donia, *Islam pod dvoglavim orlom: Muslimani Bosne i Hercegovine 1878–1914.*, Zoro – Institut za istoriju, Sarajevo, Zagreb-Sarajevo, 2000, str. 51.

¹¹ R. Donia ovu pojavu nazvao je dvopolnim rivalstvom frakcija koja ima veliku važnost u razumijevanju pokreta za vjersku i vakufsko-mearifsku autonomiju bh. muslimana. Ističe da se porijeklo političke aktivnosti bosanskih muslimana može pronaći upravo u borbama lokalnih frakcija koje su se godinama odvijale u nekoliko gradova. S pravom zastupa stajalište da se politička kretanja na nivou zemlje ne mogu u cijelosti razumjeti niti o njima prosuđivati bez istraživanja lokalnog razvoja iz kojeg se pokret i razvio. R. J. Donia, *Islam pod dvoglavim orlom*, str. 5.

¹² Više u: R. J. Donia, *Islam pod dvoglavim orlom*, str. 145–176.

muftije Alija Fehmi-ef. Džabića na najbolji način pokazuje ko je među Bošnjacima u postojećim okolnostima imao kapacitet da izvrši mobilizaciju naroda oko neke ideje u jednom mjestu. Bez obzira na harizmu i sposobnost trgovca M. Komadine, on to nije mogao učiniti. Muftijska pozicija ef. Džabića, te činjenica da su u prvi plan isticani vjerski razlozi nezadovoljstva upravom, omogućila mu je da za ovu akciju pridobije širu podršku naroda. U prilog uspješnijem razvoju pokreta i njegova širenja na druge krajeve Bosne i Hercegovine išla je i činjenica da se u prvim dvjema decenijama austrougarske uprave vodila složena borba za prevlast između bošnjačke elite u Sarajevu, koja je stekla moć i utjecaj, saradujući s vlastima, i tvrdokornijih bošnjačkih prvaka u Travniku i Mostaru, koji su zauzimali beskompromisne stavove ne bi li diskreditirali sarajevske suparnike i preoteli nešto od njihove moći.¹³

Ovaj pokret u potpunosti je zaokupirao pažnju Bošnjaka i gotovo više od jedne decenije imao je dominantno mjesto u njihovu političkom životu. U njemu su se angažirali najviđeniji predstavnici naroda iz redova zemljoposjednika, trgovaca i jednog dijela vjerskih službenika.¹⁴ Nepovoljan status Islamske zajednice i njenih institucija, kao i nezadovoljstvo bošnjačkih zemljoposjednika agrarnom politikom okupacione uprave bili su dovoljni razlozi za otpočinjanje opozicione djelatnosti koja se prvo javila u krugovima uleme.

Poznato je da je pokret imao svoje dvije faze. U prvoj fazi glavni vođa pokreta bio je muftija Džabić i krug ljudi oko njega. Uglavnom su to bili pripadnici ulemanskog staleža, a u njihovim programskim zahtjevima dominirala su vjerska pitanja. U vođenju pokreta iz reda uleme posebno su se još angažirali Hamza-ef. Puzić, h. hfz. Muhamed-ef. Kurt, h. Salih. ef. Alajbegović, Šerif-ef. Arnautović, svi iz Mostara, i Tajib-ef. Saračević iz Sarajeva.¹⁵ Pokret je vremenom proširivao programsku osnovu i obuhvatio sva pitanja vjerskog, društvenog, političkog i kulturnog života. Sva sporna pitanja na kojima su bošnjački opozicionari insistirali dobila su političku dimenziju, bez obzira što su na prvi pogled izgledala da su vjerske ili prosvjetne prirode.

¹³ Noel Malcolm, *Povijest Bosne*, Zagreb–Sarajevo, 1995, str. 199.

¹⁴ Nusret Šehić, "Politički razvitak Muslimana za vrijeme austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini (1878–1909)", *Prilozi za istoriju BiH II*, ANUBiH, Sarajevo, 1987, str. 251.

¹⁵ Salih Kovačić, "Merhum Ali-Fehmi eff. Džabić – vođa bosanskohercegovačkih Muslimana u borbi za vjersko-prosvjetnu autonomiju", *Glasnik VIS-a*, Sarajevo, 1972, str. 250.

Prva faza pokreta završena je odlaskom muftije Džabića u Istanbul, nakon čega mu je izrečena trajna zabrana povratka. Ovo je bila visoka cijena koju je muftija platio za politički angažman. Istovremeno, izrečena mjera trebala je poslužiti kao upozorenje drugima. Na taj način muftija Džabić pridružio se mnogobrojnoj bošnjačkoj političkoj emigraciji u Istanbulu, koja se tamo formira nakon 1878. godine. Nešto kasnije bošnjački emigranti formirali su i svoj klub koji je imao oko 500 članova, a među njima i značajan broj uleme. Predsjednik kluba bio je Ali Šefket-ef. Aličehić Junuzefendić, porijeklom iz Travnika.¹⁶ Zabrana povratka muftiji Džabiću za Bošnjake je značila gubitak još jednog harizmatičnog vođe i hrabrog predstavnika uleme. Nije potrebno dodatno elaborirati koliko je u tim vremenima svaki visokoobrazovan pojedinac bio važan za malobrojan bošnjački narod.

U drugoj fazi pokreta vodeću ulogu preuzela je zemljoposjednička struja na čelu sa Ali-begom Firdusom iz Livna.¹⁷ Iako su se i dalje vodili pregovori i borba za autonomnost u vođenju vjerskih i vakufsko-mearifskih poslova, ulema je iz rukovodstva pokreta skoro potpuno potisnuta. Međutim, to ne znači da je bila i potpuno isključena iz pregovora. Naime, uvijek tokom pregovora na vladinoj strani učestvovalo je po nekoliko pripadnika najviše bošnjačke vjerske inteligencije. Tako se susrećemo s jednom, na prvi pogled, paradoksalnom situacijom. Bošnjački zemljoposjednici bore se za veće slobode u vjerskim i vakufsko-mearifskim poslovima, dok se istovremeno ulema nalazila na suprotnoj strani pregovaračkog stola.¹⁸ Sve navedeno upućuje na limitirajuće okolnosti za jedan slobodan, nezavisan i nesmetan razvoj vjerske inteligencije Bošnjaka.

U procesu stranačkog i političkog konstituiranja Bošnjaka početkom XX st. predstavnici vjerske inteligencije nisu imali zapaženiju ulogu. Ovaj moderni oblik političkog organiziranja predstavljao je jedno potpuno novo iskustvo političkog djelovanja Bošnjaka u čemu su se prvo angažirali bošnjački zemljoposjednici i malobrojna svjetovna inteligencija.

¹⁶ S. Bandžović, *Iseljavanje Bošnjaka u Tursku*, str. 615.

¹⁷ N. Šehić, *Autonomni pokret*, str. 193.

¹⁸ S. Kovačić, "Merhum Ali-Fehmi eff. Džabić", str. 249.

Muslimanska narodna organizacija (MNO),¹⁹ kao i pokret za vjersku i vakufsko-mearifsku autonomiju, nije imala podršku velike većine tadašnje bošnjačke inteligencije, ni duhovne ni svjetovne. Faktički je to bila stranka bez inteligencije i intelektualnog vođstva. Na tu činjenicu žalio se i predsjednik MNO-a, Ali-beg Firdus u intervjuu koji je u novembru 1908. godine dao uredniku mladoturskog lista *Ikdām* (Progres). Tom prilikom Firdus je izjavio da je “sva naša inteligencija na strani vladinoj i vlada njima diktira po svojoj volji i to oni izvršavaju kao sa nekom čašću”. Saradnju sa Srbima Firdus je u tom istom listu objašnjavao činjenicom da njegova stranka ne uživa podršku muslimanske inteligencije i “zato mi muslimani moramo raditi sa Srbima, kod njih je pak mnogo spremnih ljudi”.²⁰

Početak 1907. godine održani su izbori u cijeloj Bosni i Hercegovini na kojima je učestvovalo preko 130.000 Bošnjaka. Izabrani su milletske odbori MNO-a koji su poslali delegate na prvu stranačku skupštinu u Budimpešti 11. marta 1907. godine. Preko 100 delegata izabralo je Egzekutivni odbor od 18. članova kojem je povjereno da u svim pitanjima zastupaju muslimanski narod u Bosni i Hercegovini.²¹ Među tih 18 članova bili su Abdulah-ef. Prešljo i Mehmed-ef. Milavić, inače manje utjecajni u ulemanskom staležu. Egzekutivni odbor u nastavku pregovora zastupao je mišljenje da vjerski i državopravni suverenitet pripada sultanu i jedino on ima pravo da izdaje menšuru.²² Tom prilikom izdali su proglas u kojem su od naroda zatražili podršku.²³

Pregovori su početkom 1908. godine nastavljeni u istom tonu. Egzekutivni odbor branio je pozicije sultanova suvereniteta i pravo na imenovanje vrhovnog vjerskog poglavara bh. muslimana, dok je ispred vlade baron Benko to negirao tvrdeći da to pravo pripada isključivo njegovom C. i Kr. Veličanstvu F. Josipu. Stav Egzekutivnog odbora javno su podržali vrhovni šerijatski sudija hfz. Sulejman-ef. Šarac,²⁴

¹⁹ MNO je i prva politička stranka u Bosni i Hercegovini. Osnovana 03. 12. 1906. u Slavonskom Brodu. Na čelu Egzekutivnog odbora bio je Ali-beg Firdus, a sjedište u Budimpešti. (*Musavat*, br. 9, 11. XII 1906.)

²⁰ *Borba Muslimana Bosne i Hercegovine za vjersku i vakufsko-mearifsku autonomiju*. Sabrao i uredio Ferdo Hauptman, Sarajevo, 1967, Građa, str. 635.

²¹ *Musavat*, br. 9, 22. III 1907.

²² *Musavat*, br. 20, 21. VI 1907.

²³ *Borba Muslimana*, Građa, Ur. Ferdo Hauptman, str. 500–502.

²⁴ ABH, Zajedničko ministarstvo finansija (dalje: ZMF), Pr. BH, 840/1907, Konfidentski

član Ulema-medžlisa, Munib-ef. Korkut i ugledni mostarski muderis h. Salih-ef. Alajbegović. Sva trojica su u ranijim pregovorima učestvovali na strani vlade. Oni su tom prilikom dali izjavu na turskom jeziku u kojoj se jasno ističe da pravo imenovanja vrhovnog vjerskog poglavara pripada isključivo sultanu kao halifi, odnosno šejhul-islam koji ispred sultana obavlja sve poslove iz domena vjere. Ovako otvoreno iznošenje stavova koje nije bilo po volji Zemaljske vlade hfz. Sulejman-ef. Šarac platilo je suspenzijom na radnom mjestu i pozvan je pred disciplinski sud. Ta suspenzija ostala mu je trajno ubilježena i zbog toga je u nekoliko navrata trpio posljedice. To mu je bila vrlo negativna preporuka za dobijanje nove službe u Islamskoj zajednici, a neki predstavnici vlasti ovaj slučaj nastojali su zloupotrijebiti i prilikom izbora hfz. Šarca na položaj reisul-uleme 1910. godine.²⁵

Nasuprot MNO-a koja je nastala kao izraz nezadovoljstva okupacionom upravom u pogledu vjerskih i vakufsko-mearifskih poslova, na drugoj strani Muslimanska napredna stranka (MNS) nastala je iz pokreta čisto kulturne prirode.²⁶ MNS je okupila jednu dosta heterogenu grupu koji su sebe nazivali napredni Muslimani. Uglavnom su to bili ugledni prorežimski orijentirani građani među kojima je bilo i nekoliko pojedinaca iz vjerske inteligencije, a koji u ulemanskim krugovima najčešće nisu ni doživljavani kao dio tog staleža. Obično su to bili aktivni državni službenici, a među zapaženijim aktivistima nove političke opcije bili su Osman Nuri Hadžić i Edhem Mulabdić. Suštinski gledano, predstavnici MNS-a borili su se za iste ciljeve kao i predstavnici pokreta za autonomiju i MNO, s tim da su “naprednjaci” naglasak stavili na kulturno-prosvjetnu djelatnost preko čega su htjeli ostvariti preobražaj muslimanskog društva, a uz to su austrougarsku upravu prihvatili kao trajno i definitivno rješenje. Jako su kritički bili raspoloženi prema vjerskoj inteligenciji, ističući da je ona, izuzmu li se rijetki i časni izuzeci, nedorasla svome zvanju i položaju.²⁷

---

izvještaj, 18. VII 1907.

²⁵ *Spomenica dvadesetipetogodišnjice Gajreta 1903-1928*, (Ur. Hamza Humo), Sarajevo, 1928, str. 51–52.

²⁶ Osnivačka skupština MNS-a održana je 24–26. augusta 1908. godine u Tešnju, a njen prvi predsjednik bio je tešanjski veletrgovac Adem-aga Mešić. M. Imamović, *Pravni položaj i unutrašnji politički razvitak*, str. 179.

²⁷ *Ogledalo*, br. 9, Sarajevo, 26. VII 1907, str. 1.

Sve njihove akcije svedene su uglavnom na kulturni rad usmjeren k unapređenju moralnog i materijalnog stanja Bošnjaka, rasvjetljavanju njihova socijalnog položaja, razvitku društvenog života, pritom upozoravajući na “posljedice općeg nemara, nerada i strančarenja” te upućujući na “zrelu pouku i zabavu” i na sredstva i način kojim će se osigurati opstanak i bolja budućnost.²⁸ Bez obzira na sve aktivnosti kulturno-prosvjetnog karaktera, nisu uspjeli steći naklonost vjerske inteligencije i naroda koji je ostao uz MNO.

Za razliku od MNS-a, koja je podržala aneksiju 1908. godine, MNO se oštro usprotivila, napadajući jednog od vođa “naprednih” muslimana, sarajevskog gradonačelnika Esad-ef. Kulovića zbog vođenja 64-člane delegacije u Beč, koja je podržala aneksiju.²⁹ Najveći dio uleme, iako nije bio za aneksiju, ostao je postrani tih previranja. Pojedini zvaničnici Islamske zajednice pokušali su ublažiti jednu od njenih posljedica koja se manifestirala u novom velikom valu iseljavanja, apelirajući Bošnjacima da ne napuštaju domovinu.

Bošnjačka inteligencija u Istanbulu ispoljila je veliko nezadovoljstvo aneksijom, a posebno su se istakli muftija Ali Fehmi-ef. Džabić i Ali Ruždi-ef. Kapić. Kapić se školovao u Istanbulu istovremeno kad i hfz Sulejman-ef. Šarac i obojica su 1909. bili kandidati za reisul-ulemu. U vrijeme proglašenja aneksije bio je vrlo aktivan u javnosti dokazujući da aneksija nema nikakvo zakonsko utemeljenje. U znak priznanja za taj angažman hodžinska kurija u Sarajevu birala ga je kao svog prvog kandidata za reisul-ulemu, ali je austrougarska vlada spriječila njegovo imenovanje.³⁰ Bošnjaci u Istanbulu izdali su manifest u kojem se upozorili Portu na posljedice koje može imati priznanje aneksije. Autor manifesta bio je Banjalučanin Munib-beg Kapetanović.³¹

U nastojanjima da izvrše internacionalizaciju problema i svjetsku javnost upoznaju s neraspoloženjem stanovništva Bosne i Hercegovine prema jednostrano proglašenoj aneksiji, formirana je mješovita srpsko-bošnjačka delegacija koja je trebala tajno posjetiti nekoliko evropskih prijestolnica. U delegaciji su ispred Srpske narodne organizacije imenovani Dušan Vasiljević, Risto Radulović i Atanasije Šola, dok je

²⁸ *Ogledalo*, br. 1, Sarajevo, 31. V 1907. str. 1–2.

²⁹ M. Imamović, *Pravni položaj i unutrašnji politički razvitak*, str. 191.

³⁰ Fejzulah Hadžibajrić, *Glasnik VIS-a*, Sarajevo, 1968, str. 432.

³¹ *Muslimanska svijest*, br. 90, 30. novembar 1940, str. 2.

Bošnjake na prijedlog MNO-a uz Derviš-bega Miralema i dr. Murata Sarića trebao predstavljati i Salih-ef. Bašić, mualim u gimnaziji. Kako su vlasti za pripreme te delagacije uspjele saznati, ova diplomatska misija mualima Bašića bila je osujećena. Od bošnjačkih predstavnika uspio je izići samo dr. Sarić, dok su svi srpski predstavnici izišli, a nakon zajedničke posjete Parizu, i dr. Sarić odvojio se od srpskih delegata.³²

I u radu prvog Bosanskog sabora bilježimo značajniju zastupljenost vjerske inteligencije, i to iz svih konfesija. Sabor su pored 72 izabrana predstavnika sačinjavali i dvadeset virilista. Prema čl. 22. Zemaljskog ustava za Bosnu i Hercegovinu virilni članovi sabora iz bošnjačkog naroda bili su: reisul-ulema, vakufsko-mearifski direktor, sarajevski i mostarski muftija i najstariji muftija po imenovanju.³³ Pored njih, u radu Sabora učestvovalo je još šest pripadnika bošnjačke vjerske inteligencije koji su na izborima ostvarili poslanički status. To su Omer-ef. Ćirkinagić i Hasan-ef. Smajlbegović iz banjalučkog, h. Osman-ef. Prčić iz tuzlanskog, Bećir-ef. Mehmedbašić iz mostarskog i Ćamil-ef. Karamehmedović iz travničkog okruga, te hfz. Ahmed-ef. Mehmedbašić, koji je u II kuriju biran na nivou cijele zemlje.³⁴ Neki od njih imali su i status zemljoposjednika.

U Saboru je bilo ukupno 29 Bošnjaka, i to 24 predstavnika MNO-a pet virilista. Ako se uzme u obzir da ih je 11 pripadalo vjerskoj inteligenciji, to znači da su u radu prvog bh. sabora Bošnjaci bili predstavljeni s 37,9% predstavnika iz reda vjerske inteligencije. To svakako nije zanemariv udio za ovu vrstu angažmana, jer i pored silnih ograničenja, naročito u pogledu legislativne vlasti, bh. Sabor predstavljao je pozornicu i okvir novih formi političkog djelovanja.

U skoro svim odborima Sabora bili su zastupljeni i predstavnici inteligencije.³⁵ U Budžetskom odboru bio je Bećir-ef. Mehmedbašić i Ćamil-ef. Karamehmedović; u Peticionom odboru bili su Bećir-ef. Mehmedbašić, Ćamil-ef. Karamehmedović, h. Osman-ef. Prčić, hfz. Ahmed-ef. Mehmedbašić i Hasan-ef. Smailbegović; u Disciplinskom Hasan-ef. Smailbegović, u Pravnom Hasan-ef. Smailbegović i

³² M. Imamović, *Pravni položaj*, str. 192.

³³ *Bosanski ustav*, fototip izdanja iz 1910. godine, (ur. Uzeir Bavčić), *Muslimanski glas*, Sarajevo, 1991, str. 68.

³⁴ ABH, Sabor BiH, kut. 2, 1910/11, br. 1071.

³⁵ Stenografski izvještaj Sabora BiH, IV sjednica, Sarajevo, 23. 10. 1911, str. 24.

Bećir-ef. Mehmedbašić; u Finansijskom Fehim-ef. Ćurčić; u Odboru za komunikacije i javne građevine Omer-ef. Ćirkinagić, a u Prosvjetnom i Verifikacionom, hafiz Ahmed-ef. Mehmedbašić.³⁶

U organima uprave Bošnjaci su bili veoma slabo zastupljeni. Uz uvažavanje činjenice da je interes okupacionog režima bio da na važnim upravnim, finansijskim i sudskim pozicijama ima odane i provjerene ljude, razloge za dosta skromno participiranje Bošnjaka u državnim službama potrebno je tražiti i u činjenici da ih je vrlo mali broj bio osposobljen za rad u austrougarskoj administraciji, čak i među inteligencijom. Takva vrsta radnog angažmana uglavnom je podrazumijevala poznavanje njemačkog jezika, a mnogi školovani Bošnjaci imali su problem i s upotrebom latiničnog pisma. Naime, većina njih osnovno i srednje, a neki i visoko obrazovanje, postigli su u školama vjerskog karaktera, gdje se učilo iz udžbenika na turskom i arapskom jeziku. Oni koji su odlazili na dalje školovanje u Istanbul i na druge univerzitete Osmanskog carstva uspjeli su odlično savladati orijentalne jezike, turski i arapski, a mnogi od njih dobro su poznavali i perzijski jezik. Međutim, taj profil obrazovanja nije bio u skladu s potrebama nove administracije.

Tako je angažiranje Bošnjaka od strane okupacione uprave u najvećoj mjeri bilo ograničeno na nivo potreba te administracije za regulisanjem određenih vjerskih prava, a koja su u cijelosti nasljeđena ili modifikovana iz osmanskog upravnog sistema. To su bili svi poslovi iz djelokruga primjene nasljednog, bračnog i porodičnog prava. Poznato je da je austrougarska uprava ovu oblast ostavila Bošnjacima da je uređuju prema šerijatskim propisima. Međutim, kako se radilo o dosta širokom spektru društvenih odnosa unutar muslimanske zajednice, okupacioni režim nije mogao dopustiti da se sve to odvija izvan nadzora, pa su zbog toga u državni sudski aparat uključene i šerijatske sudije. Tako su kadije u nemuslimanskoj državi postale državni službenici koji su uz punu zakonsku odgovornost preuzeli obavezu da zahtjeve i potrebe muslimana iz djelokruga porodičnog, nasljednog i bračnog prava propisno reguliraju u skladu s izvorima šerijatskog zakonodavstva.³⁷

Stoga je upravo na ovim poslovima u državnoj administraciji najviše bilo angažirane bošnjačke vjerske inteligencije. Prema podacima

³⁶ *Isto*, IV sjednica, str. 24.

³⁷ Ibrahim Džananović, *Primjena šerijatskog porodičnog prava kroz praksu Vrhovnog šerijatskog suda 1914–1946.*, Fakultet islamskih nauka, Sarajevo, 2004, str. 21.

preuzetih iz *Bosnischer Bote* za 1910. godinu, broj uposlenih u državnoj upravi Bosne i Hercegovine bio je 2.123 činovnika. Tek 181 činovnik bio je iz reda Bošnjaka, a 107 pripadao je staležu vjerske inteligencije.³⁸

U Zemaljskoj vladi za Bosnu i Hercegovinu 1910. godine radila su 302 činovnika, među njima je bilo tek 13 Bošnjaka, a jedan iz reda vjerske inteligencije. To je bio Hasan-ef. Spaho, uposlenik u administrativnom odjeljenju, te profesor i direktor u Šerijatskoj sudačkoj školi. U Vrhovnom sudu i državnom odvjetništvu radilo je 30 službenika, od tog broja trojica su bila Bošnjaci i sva trojica pripadala su staležu uleme. Hafiz Hasan-ef. Hadžiefendić i Mustafa-ef. Dubinović radili su kao šerijatske sudije, a kao kancelarijski službenik radio je Muhamed-ef. Kadić. Na okružnim razinama vlasti na poslovima iz političke, poreske, finansijske i sudske-odvjetničke oblasti radio je 401 službenik, od toga deset Bošnjaka i bez predstavnika vjerske inteligencije. U Centralnoj kaznionici u Zenici bilo je 14 službenika, a jedan od njih bio je imam kaznionice Salih-ef. Dizdarević.³⁹ Na položaju imama kaznionice više godina proveo je i Muhamed Seid-ef. Serdarević, poznat kao autor knjige iz oblasti fikha koja se sve do danas koristi kao udžbenik u medresama i islamskim akademijama u Bosni i Hercegovini.

U kotarskim uredima od 740 službenika, 41 bio je Bošnjak, a devet ih je imalo formalno vjersko obrazovanje. Najveći broj uposlenih u državnom sektoru iz redova vjerske inteligencije bio je na nivou kotarskih sudova, što je i razumljivo jer je gotovo svaki kotar imao jednog ili više šerijatskih sudija, a ponekad i praktikante. Od 399 uposlenika u ovom sektoru bilo je 113 službenika Bošnjaka, a na šerijatskopравnim poslovima radila su 93 službenika iz reda vjerske inteligencije.⁴⁰

Ovaj kratak statistički pregled uposlenih u organima uprave iz 1910. ukazuje da je vodeći intelektualni sloj Bošnjaka tokom cijelog austrougarskog razdoblja predstavljala vjerska inteligencija. Svjetovna inteligencija još uvijek je bila malobrojnija, u fazi stvaranja, i s dosta manjim utjecajem na svakodnevni život i probleme običnog čovjeka. Iz redova ove inteligencije u državnoj administraciji 1910. godini bila su 74 službenika, što predstavlja manju zastupljenost u odnosu na 107

³⁸ *Bosnischer Bote* za 1910. godinu, br. 14, Sarajevo, 1910, str. 71–103.

³⁹ *Isto*, str. 84.

⁴⁰ *Isto*, str. 84–103.

uposlenika iz reda vjerske inteligencije.⁴¹ Za običan bošnjački svijet predstavnici vjerske inteligencije najčešće nisu bili samo duhovne vođe, već i politički reprezentanti od kojih se očekivalo da kao pismeni i obrazovani ljudi na svojim lokalnim nivoima predstavljaju bošnjački narod kod vlasti. Zbog toga je okupacioni režim u velikoj mjeri tražio oslonac u tom društvenom sloju.

U narednom periodu uslijedilo je intenziviranje političkog života Bošnjaka, što se ogleda kroz razvoj i jačanje modernih političkih institucija kao što su političke stranke, pokretanje političkih glasila i aktivniji angažman u radu Sabora. U gotovo svim oblicima društveno-političke djelatnosti primjetan je trend opadanja utjecaja vjerske inteligencije, dok je svjetovna inteligencija sve više ulazila u javni prostor. Taj proces diferencijacije utjecaja vjerske i svjetovne inteligencije privremeno je zaustavljen izbijanjem Prvog svjetskog rata. Ratne prilike znatno su reducirale političko djelovanje, uslijedile su zabrane izdavanja političkih glasila, zabrane rada političkih stranaka i obustava rada Sabora. Ovakvim mjerama okupacionih vlasti ponovo je vjerska inteligencija dobila na političkom značaju.⁴² S obzirom na to da su ostali politički subjekti u bošnjačkom narodu bili onemogućeni u daljem radu, jedino je još vjerskoj inteligenciji preostalo nešto prostora za određene manifestacije koje su mogle imati i političku težinu.

Najznačajnija ličnost i najistaknutiji intelektualac među bošnjačkom vjerskom inteligencijom u toku ratnih dešavanja bio je reisul-ulema Čaušević. On je predstavljao gotovo jedinu instituciju Bošnjaka koja je artikulirala interese naroda, ne samo na vjerskom već i na političkom, socijalnom i kulturnom planu. Njegov glas nije bio običan glas vrhovnog vjerskog dostojanstvenika, već glas koji je predstavljao interese ogromne većine Bošnjaka, čime se je reisul-ulema Čaušević nametnuo kao najutjecajniji predstavnik i istinski vođa naroda tokom ratnog perioda. Njegov utjecaj i rad su u mnogome prevazilazili djelokrug poslova jednog vjerskog dostojanstvenika. U tom smislu posebno ukazujemo na važnost "Poruke muslimanima", koja je objavljena nakon atentata u listu *Yeni Misbah*, a u kojoj Čaušević ispred bh. uleme jasno i otvoreno diže glas protiv pljačkanja srpske imovine i dućana, što je tih dana naročito bilo izraženo u Sarajevu. On apelira na muslimane da u teškim

⁴¹ Vidjeti tabelu na kraju rada.

⁴² Zijad Šehić, "Atentat, mobilizacija, rat", *Prilozi*, IIS, br. 34, Sarajevo, 2005, str. 32.

vremenima koja su ih zadesila sačuvaju dostojanstvo, moral i poštenje. Od njih traži da budu “obazrivi i promišljeni, da ulože maksimalan trud da svom komšiji ‘bez razlike vjere’ priskoče u pomoć i da se klone svega što bi bilo u stanju ‘pomutiti dobre odnošaje među nama i našim sugrađanima drugih vjera’”. Upozorava ih da po vjeri “nanositi drugom štetu spada među najteže gjunahе” (grijehe).⁴³ Nema nikakve sumnje da su ovakvi istupi reisul-uleme Čauševića, s obzirom na kontekst i ozbiljnost situacije u zemlji, imali mnogo više političku nego vjersku dimenziju.

Drugi primjer političkog angažmana vjerske inteligencije predstavlja provedba odluke Zemaljske vlade koja je naložila da se u svim osnovnim školama posveti posebna pažnja interpretaciji događaja iz svjetskog rata. Ovaj dopis reisul-ulema Čaušević uputio je svim muhalimima mektebi-ibtidaija, koji su bili dužni postupati na isti način kao i učitelji osnovnih škola. Muhalimi se upućuju da planiraju svoj rad u dogovoru s učiteljima narodnih osnovnih škola, a tamo gdje nema takvih škola, da sami poduzmu mjere kako bi se događaji iz svjetskog rata pravilno predočili. Na početku dopisa navodi se da je cilj “uliti u dječiju dušu podaničko poštovanje prema Prejasnom vladalačkom domu i razviti patriotske osjećaje u duši školske mladeži”.⁴⁴

Također, tokom teških ratnih godina zabilježen je značajan angažman Islamske zajednice i njenih kadrova na socijalno-humanitarnom planu u vidu zbrinjavanja muslimanske sirotinje, ratnih vojnih invalida, udovica i siročadi. Da bi se koliko-toliko ublažila opća neimaština i glad, reisul-ulema, prema vlastitom navodu, tokom ratnih godina upućivao je muslimanke da rade u radionicama za šivenje i krpljenje vojničke odjeće uz pristojnu zaradu od 6, 12, pa i 18 kruna dnevno. Jedan dio uleme nije imao razumjevanja za ovakav angažman žena, tražeći da se posao premjesti na lokalitet koji bi bio pod muslimanskim personalnim nadzorom. S obzirom na to da taj prijedlog nije bio tehnički izvodiv, 140 muslimanskih žena nastavilo je raditi u radionici do kraja rata.⁴⁵ Ovakve odluke reisa Čauševića i kruga uleme oko njega imali su dvostruku važnost. Prvo, zbrinjavanje muslimanske žene i njene porodice u gladnim ratnim godinama, i drugo, otpočinjanje procesa uvođenja muslimanske

⁴³ *Yeni Misbah*, “Poruka muslimanima”, 10. ramazan 1332, (24. VII 1914.), str. 1.

⁴⁴ Gazi Husrev-begova biblioteka, Ulema medžlis, br. 59/1915.

⁴⁵ Adnan Jahić, “Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini posljednjih godina a-u uprave”, *Saznanja*, Časopis za historiju 1, God. 1, Tuzla, 2005, str. 149.

žene u moderne tokove radnog angažmana, što je bio revolucionaran iskorak za muslimansko društvo.

Iz brojnih primjera socijalno-humanitarnog angažmana vjerske inteligencije ovom prilikom izdvajamo angažman Ulema-medžlisa i Vakufsko-mearifsko saborskog odbora oko izmještanja 122 siromašne muslimanske djece u muslimanski internat u Vinkovce.⁴⁶ Uz pomoć Zemaljske vlade spomenute institucije realizirale su taj projekt. Djeca su od 22. 11. 1917. godine bila smještena u navedenom internatu u kojem su imala osiguranu nužnu zdravstvenu njegu i redovnu ishranu. Kako djeca ne bi ostala zapušтана u duhovnom i prosvjetnom pogledu, zadužena su bila dvojica mualima, Šaban-ef. Begić i Muhamed-ef. Kurt. Oni su organizirali život u internatu i vodili računa da se hrana priprema po šerijatskim propisima. Početkom 1918. godine ovaj internat je prerastao u odgojno-obrazovnu ustanovu. Na zahtjev uprave internata Zemaljska vlada poslala je sve potrebne školske i vjeronaučne knjige, uključujući 43 primjerka *Kur'ana* i 19 primjeraka *Tuhfetul-ihvana*, vagon uglja i drva, te odredila Hamdiju Kreševljakovića za učitelja.⁴⁷ Školu je tokom 1918. godine pohađalo 92 muslimanske djece, od kojih je njih 14 na kraju uspješno završilo četvrti razred.⁴⁸

Angažman uleme bio je prisutan i u oblasti zdravstva. Zabilježen je slučaj angažmana bihačkog muftije Jusuf-ef. Jahića okružnom predstojniku od kojeg je zatražio da urgira kod Zemaljske vlade da se u Bihaću otvori ambulanta za žene i zaposli jedna doktorica. U dopisu iz 1906. godine okružni predstojnik obrazlažio je potrebe otvaranja ambulante u ovom gradu s jednom doktoricom, jer je taj kraj pretežno naseljen muslimanskim stanovnicima, a postojeći bihački liječnik nikad nije ušao ni u jednu muslimansku kuću, bez obzira na potrebe. A potrebe su zaista bile velike zbog prisutnih epidemija, naročito epidemije siflisa. Uz dopis je priložena i molba bihačkog muftije koja je bila usmjerena k istom cilju.⁴⁹

Da je bošnjačka vjerska inteligencija imala vodeću ulogu sve do kraja austrougarske epohe, govori i činjenica da su pred kraj Prvog svjetskog rata, kada je postalo izvjesno da će Monarhija neminovno

⁴⁶ "Muslimanski internat u Vinkovcima", *Sarajevski list*, XLI/1918, br.11, str. 1.

⁴⁷ *Isto*, br. 12, str. 2.

⁴⁸ *Biser*, IX-X 1918, III, br. 17–20, str. 286.

⁴⁹ ABH, ZV, 1907. Šifra 38-43. Prema M. Kujović, "Dva priloga o liječenju Bošnjakinja", *Preporod*, br. 1/987, 1. januar 2013, str. 53.

doživjeti svoju transformaciju, mnoge važne političke ličnosti dolazile u Sarajevo kod reisul-uleme Čauševića da vide kakvo je raspoloženje Bošnjaka po pitanju budućeg statusa Bosne i Hercegovine. Tako je u jesen 1918. godine reis Čaušević imao susret s dr. Antonom Korošcem u Sarajevu i tom prilikom jasno mu stavio do znanja da je na pozicijama Majske deklaracije, izjavivši da će “pomoći svaki rad koji našem narodu donosi slobodu”, jer mu je dosta “turske i njemačke vlasti”. U daljem razgovoru s dr. Korošcem reisul-ulema se izjasnio protiv nastojanja Šerifa Aranutovića da se Bosna priključi Ugarskoj. Ovakav stav i izjava reisul-uleme Čauševića bila je dobar pokazatelj dr. Korošću da u bošnjačkom narodu može imati podršku za jugoslavensku ideju, odnosno podršku za realizaciju stvaranja južnoslavenske države pod habsburškom krunom. Tadašnja Korošćeva posjeta Sarajevu pokazala je i austrougarskim vlastima da su gotovo svi bh. vodeći predstavnici orijentirani u jugoslavenskom pravcu. Iako je većina Bošnjaka s radošću dočekala stvaranje zajedničke države, vrijeme i događaji koji su uslijedili ubrzo su djelovali otrežnjujuće i razočaravajuće.⁵⁰

Istovremeno, Šerif-ef. Arnautović, direktor Vakufsko-mearifskog saborskog odbora i jedan od vođa UMO-a, nakon posjete ugarskoga grofa Tise, iznio je stav o potpunoj autonomiji Bosne i Hercegovine pod Habsburškom krunom, a ako to nije moguće, da se pripoji Kraljevini Ugarskoj. Arnautović je utvrdio da oko 90% muslimana podržava ovaj stav, kao i da dobar dio muslimanske inteligencije, među kojima su i oni koji se nacionalno deklariraju kao Srbi i Hrvati, jer i oni vide da je samo u takvom sklopu mogući opstanak muslimana u Bosni i Hercegovini. Iako su neke novine već pisale da je sva muslimanska inteligencija za ujedinjenje Bosne i Hercegovine s jugoslavenskom državom, dok su drugi listovi pisali da je muslimanska inteligencija za ujedinjenje s Hrvatskom, on kategorički to negira. Tvrđio je da neznatan dio inteligencije pristaje na jedno ili drugo, a ogromna većina njih bila je protiv toga. U prilog navedenom ukazao je na činjenicu da su se u novinama javno i otvoreno samo četverica izjasnila, i to dvojica za Hrvatsku, a dvojica za Jugoslavene, dok su sva ostala pisanja anonimna ili pod muslimanskim pseudonimima.⁵¹

⁵⁰ Enes Durmišević, “Džemaludin Čaušević i pravni položaj reis-ul-uleme od 1918.-1930.” u: *Reis Džemaludin Čaušević, prosvjetitelj i reformator 1*, (priređili: Enes Karić, Mujo Demirović), Ljiljan, Sarajevo, 2002, str. 128–129.

⁵¹ Istarski arhiv Sarajevo, O-ŠA-17.

Navedeni primjeri političkog angažmana reisa Dž. Čauševića i Š. Arnautovića ukazuju da je stav vrha Islamske zajednice bio važan za sve one koji su pred kraj rata pravili kombinacije oko budućeg položaja Bosne i Hercegovine. Također, Čauševićev istup pokazuje da je jedan broj bošnjačke vjerske inteligencije otvoreno prihvatio jugoslavensku ideju i time direktno podržao stvaranje jugoslavenske države ■

Prilog: Stanje uposlenih u organima uprave 1910.⁵²

Državni aparat okupacione uprave	Ukupno činovnika	Ukupno Bošnjaka	Pripadnici vjerske inteligencije
Bh. zemaljska uprava u Beču	74	-	-
Zemaljska vlada u BiH			
Centralna uprava	10	1	-
Administrativno odjeljenje	44	2	1
Finansijsko odjeljenje	162	8	-
Pravosudno odjeljenje	25	-	-
Gospodarstveno odjeljenje	163	2	-
Statistički odsjek	7	-	-
Pomoćni uredi Zemaljske vlade	44	-	-
Zemaljski povjerenik za Sarajevo	10	-	-
Vrhovni sud i državno odvjetništvo u Sarajevu	30	3	3
Okružne oblasti (političke i porezne oblasti)			
Banja Luka	28	1	-
Bihać	15	1	-
Mostar	25	-	-
Sarajevo	26	-	-
Travnik	20	-	-
D. Tuzla	24	1	-
Finansijska nadležstva i podređeni uredi			
Banja Luka	10	-	-
Mostar	21	-	-
Sarajevo	31	-	-
Travnik	9	-	-
D. Tuzla	21	-	-
Okružni sudovi i državno odvjetništvo			
Banja Luka	35	1	-
Bihać	20	-	-
Mostar	21	3	-

⁵² *Bosnischer Bote* za 1910. godinu, br. 14, Sarajevo, 1910, str. 71–103.

Sarajevo	47	2	-
Travnik	22	1	-
D. Tuzla	26	-	-
Centralna kaznionica za BiH u Zenici	14	1	1
Kotarski uredi (podaci po okruzima)			
Banja Luka	171	3	-
Bihać	96	8	4
Mostar	151	15	2
Sarajevo	133	8	2
Travnik	135	6	1
D. Tuzla	54	1	-
Kotarski sudovi (podaci po okruzima)			
Banja Luka	80	19	16
Bihać	46	18	12
Mostar	57	17	14
Sarajevo	72	23	21
Travnik	61	14	13
D. Tuzla	83	22	17

Bosniac religious intelligentsia in social-political life under Austro-Hungarian rule

Edin Veladžić

Summary

This paper deals with the social-political engagement of the Bosniac religious intelligentsia in the Austro-Hungarian era. The research shows that this intelligentsia often had a key role in respect of all major political, social and cultural issues of that period. In the first two decades of the occupation rule members of the religious intelligentsia acted most often as the sole representatives of the Bosniac people. It was only at the beginning of the 20th century with the emergence of a layer of secular intelligentsia consisting of Bosniacs educated at various European universities that the role of the religious intelligentsia in public life began to weaken, with their representatives being gradually pushed aside to the margins of society.

Key words: Bosniacs, religious intelligentsia, Austro-Hungarian rule, Muslims ■